

MARIN BACHVAROV

UNIwersytet Łódzki
UNIwersytet „St. Klimenta Ochrydzkiego” w Sofii, Bułgaria

SYTUACJA ETNICZNO-DEMOGRAFICZNA BUŁGARII

ZARYS TREŚCI. W niniejszej pracy przedstawiono strukturę demograficzną i etniczną Bułgarii w świetle ostatniego Spisu Powszechnego, który odbył się w 2001 roku. Zwrócono uwagę na zmniejszanie się liczby ludności kraju w latach 1992–2001 i niekorzystne prognozy ludnościowe do roku 2020. Na tym tle widoczne są narastające problemy etniczne związane ze zmianą struktury narodowościowej Bułgarii ostatniej dekady XX wieku.

SŁOWA KLUCZOWE: Bułgaria, przyrost naturalny, emigracja, struktura demograficzna, struktura etniczna.

BAŁKAŃSKI KONTEKST BUŁGARII

Wieloletnia stratyfikacja etniczna i kulturowa na Bałkanach i duża zmienność granic państwowych wywarły wpływ na dzisiejszą skomplikowaną mozaikę etniczną tego regionu. Również niektóre przesłanki natury geograficznej pogłębiają zróżnicowanie cywilizacyjne i narodowościowe:

1. Stosunkowo duża liczba łańcuchów górskich i innych barier naturalnych utrudnia przemieszczenie wewnątrz regionu. Spowodowało to izolację i zakonserwowanie wielu grup etnicznych i regionalnych.
2. Bałkany są łatwiej dostępne „z zewnątrz” niż „z wewnątrz” obszaru. Zatem stosunkowo łatwo tu o stworzenie enklaw „najeźdźców” na wybrzeżach regionu.
3. Turcy, Rosjanie i Austro-Węgrzy zasiedlali na swoich strefach granicznych lojalnie wobec władz centralnych grupy ludności, przydzielali im ziemię i przywileje w zamian za zobowiązanie obrony granic imperiów (tzw. ko-zactwa w Rosji). W ten sposób powstały duże enklawy etniczne w obcym

środoowisku, np. w Bośni i Hercegowinie, w Banacie, Sandżaku, w Wojwodinie, Transylwanii, Besarabi, Dobrudży.

4. Słowianie na Bałkanach wywarli dużą „presję demograficzną” na Grekach i zromanizowanych Ilirach, Trakach i Dakach, wypierając ich lub asymilując w większej części regionu. Jednakże po XIV wieku Słowianie sami zostali wyparci z wielu obszarów przez Turków i Albańczyków, szczególnie na Wschodzie i w centralnej części półwyspu Bałkańskiego.
5. Granice państw narodowych powstałych w wyniku „wojen bałkańskich” w latach 1912–1913 i po rozpadzie Turcji i Austro-Węgier nie odzwierciedlały realiów etnicznych, ich wytyczenie bowiem było pochodną interesów geopolitycznych ówczesnych mocarstw europejskich, każde z nich stawiało na swojego sojusznika wśród młodych państw w regionie. Traktat wersalski mocno faworyzował Rumunię, Grecję i Serbię, które zwiększyły swoje terytoria o obszary zamieszkałe w większości przez Węgrów, Bułgarów, Turków i Albańczyków.

WYZWANIE DEMOGRAFICZNE BAŁKANÓW

Bałkany pod względem położenia geograficznego, kulturowego i historycznego są obszarem przejściowym między Europą a Bliskim Wschodem. Przejawia się to m.in. w dwóch zupełnie odmiennych typach reprodukcji ludności. Dla chrześcijan – Słowian, Greków i Rumunów są charakterystyczne bardzo niskie wskaźniki przyrostu naturalnego, zaawansowana urbanizacja, zaś na obszarach wiejskich ubytek zaludnienia. Natomiast wśród zamieszkałych tu Muzułmanów (Albańczycy, Turcy, Bośniacy) obserwuje się wysoki przyrost naturalny ludności, a jej odpływ z terenów wiejskich jest stosunkowo nieduży. Najszybciej przyrasta liczba ludności cygańskiej (zarówno Muzułmanie, jak i chrześcijanie), której liczebność na Bałkanach przekracza już 5 mln. Muzułmanie stanowią prawie 20% ludności regionu Półwyspu Bałkańskiego, a wraz z innymi mniejszościami – ponad 25% ludności regionu.

W Albanii, Bośni, Sandżaku, Kosowie, Zachodniej Macedonii, w Dobrudży i w bułgarskiej i greckiej części Rodopów, Muzułmanie są większością lub co najmniej znaczącą częścią populacji.

☉ Warto przy tym zaznaczyć, że od XVIII wieku do końca lat 20. XX w. przyrost naturalny wśród ludności chrześcijańskiej (np. Rumuni, Bułgarzy) był wyższy niż u pozostałych narodowości. Jednakże już od lat 30. XX w. wskaźnik przyrostu naturalnego jest wyższy wśród Muzułmanów.

Po II wojnie światowej Bałkany zostały podzielone na dwa bloki ideologiczno-geopolityczne. Grecja i Turcja dołączyły do NATO, reszta krajów półwyspu znalazła się w radzieckiej sferze wpływów, z której w końcu lat 40. „umknęła” Jugosławia, a w 1961 r. również Albania. Jakże inny był jednak socjalizm w tych

obu krajach. Bliżej modelu „stalinizmu albańskiego” była Rumunia pod dyktandem Ceausescu. Bułgaria w zasadzie kopiowała „model radziecki”.

Pod koniec lat 60. wystąpiły pewne oznaki nadchodzącego kryzysu. Upaństwowienie ziemi, rozwój przemysłu ciężkiego w małych, ubogich w surowce i zasoby energetyczne krajach, gwałtowna „industrialna urbanizacja”, ucisk polityczny, upaństwowiona i scentralizowana gospodarka i zaopatrzenie doprowadziły socjalistyczne kraje bałkańskie do głębokiego i totalnego kryzysu społeczno-gospodarczego. Zatem polityczne przesłanki kryzysu były tu znacznie mniejsze niż w krajach Europy Środkowej, bowiem geneza, przebieg i konsekwencje kryzysu w dużej mierze były uwarunkowane zmianami demograficzno-etnicznymi na Bałkanach, o których już wyżej wspomniano. Zagrożenia odczuwały nie tylko mniejszości, lecz również i większości etniczne, które „topniały” w swoich państwach narodowych. Warto zaznaczyć, że składowa kryzysu demograficzno-etniczno na Bałkanach przejawiała się jako pierwsza, i wciąż obok kryzysu gospodarczego stanowi zasadniczy jego element i komplikuje stosunki społeczne i etniczne między poszczególnymi narodowościami.

LUDNOŚĆ I STRUKTURA DEMOGRAFICZNA BUŁGARII

Dnia 4 marca 2001 r. w Bułgarii odbył się Powszechny Spis Ludności (Biuletyn 2001). Wyniki spisu potwierdziły wcześniejsze scenariusze, które mówiły o spadku liczby ludności. W porównaniu ze spisem z 1992 r., liczba ludność Bułgarii zmalała z 9 mln osób do niecałych 8 mln (7 972 tys.). Spadek liczby ludności spowodowany jest ujemnym przyrostem naturalnym na poziomie 5,1‰ (2000 r.). W ciągu ostatnich dziesięciu lat zanotowano spadek przyrostu naturalnego – ponad 200 tys. osób przy czym na okres po 1995 r. przypada aż 172 tys. Dalej postępuje proces starzenia się ludności. Ludność poniżej 25 lat stanowi zaledwie 30%, zaś w wieku powyżej 65 lat jest aż 16% mieszkańców Bułgarii (por. rys. 1a i 1b).

Warto tu nadmienić, że na zmniejszenie liczby ludności wpłynęła również emigracja, po roku 1989 bowiem Bułgarię opuściło prawie 800 tys. obywateli. Już na początku tego okresu etniczni Turcy wyemigrowali do Turcji protestując w ten sposób przeciwko ich „bułgaryzacji” (zamiana imion muzułmańskich na chrześcijańskie). Ruch ten objął około 370 tys. osób, z których ok. 1/3 później reemigrowała do Bułgarii. Po 1989 roku odnotowuje się również emigrację młodych wykształconych Bułgarów. Oblicza się, że od tego czasu wyemigrowało ich ponad 450 tys. Uwzględniając fakt, że jeden emigrant „kosztuje” ok. 80 tys. USD, stwierdzić możemy, że tylko za ostatnie 5 lat (1996–2000) „koszt emigracji” wyniósł 56 mld USD, co siedmiokrotnie przewyższa zadłużenie zagraniczne kraju.

Proces starzenia się ludności Bułgarii szczególnie silnie występuje na obszarach wiejskich, gdzie dominuje ludność etnicznie bułgarska.

Zmniejszenie liczby ludności kraju wpłynęło na znaczny spadek gęstości zaludnienia i depopulacji wielu regionów wiejskich, przy zachowaniu stanu mieszkańców w miastach. Od kilkunastu lat w miastach zamieszkuje 67–68% ludności kraju. Oczekiwania, że w miastach w związku z prywatyzacją ziemi i upadkiem wielu przedsiębiorstw nastąpi ich rustyfikacja nie spełniają się, głównie z powodu wyższego (o ok. 20%) bezrobocia na wsi i likwidacji większości usług na terenach wiejskich (Bachvarov, 2000).

W Bułgarii postępuje proces dyferencjacji dochodów, a także pogłębianie różnic między wsią i miastem, między regionami słabo i wysoko rozwiniętymi. Bezrobocie oficjalnie jest na poziomie 18%, jednak w regionach uboższych sięga ono nawet ponad 25–30%. Najczęściej dotyczy to słabo zaludnionych peryferyjnych obszarów wiejskich na zachodzie i północy kraju, gdzie mieszkają etniczni Bułgarzy, oraz wsi etnicznych Turków i Cyganów na Wschodzie. Zjawisko to obserwuje się również w regionie uprawy tytoniu – w Rodopach (spowodowane to jest fatalną od lat koniunkturą na produkcję tytoniu orientalnego).

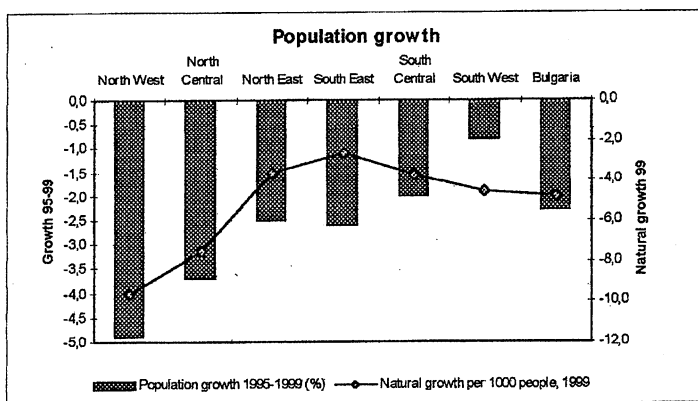
Niezależnie od emigracji Turków, na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia wzrósł procentowy udział ludności etnicznie „niebułgarskiej” (zwłaszcza Cyganów), na przykład w regionie Rodopów Wschodnich i na obszarze północno-wschodnim kraju, Bułgarzy stanowią mniejszość (Bachvarov, 1997).

Jakie są prognozy? W ciągu 20 lat (do 2020 r.) liczba ludność Bułgarii spadnie do ok. 7 mln. Tak gwałtowny spadek jest ewenementem w skali świata (Karakashev i inni, 2000).

MNIEJSZOŚCI

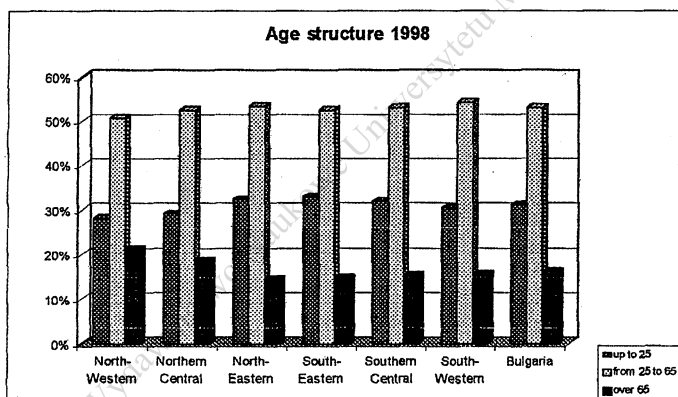
W świetle spisu z marca 2001 roku, w którym ludność samookreślała się pod względem etnicznym, językowym i wyznaniowym, stwierdzić należy, że etniczni Bułgarzy stanowią ok. 80% ludności kraju, mniejszość turecka (Turcy) – 9% (745 tys.), Romowie (Cyganie) – 4,5%, resztę, tj. 6,5%, tworzą mniejsze grupy etniczne: Ormianie, Rosjanie, Tatarzy, Grecy, Żydzi, Gagauzowie itd. Specyficzną grupę stanowią Bułgarzy – Muzułmanie, tzw. Pomacy, zamieszkujący obszar Rodopów Zachodnich – ok. 300 tys. osób. Ich językiem ojczystym jest język bułgarski i, niezależnie od wyznania, większość z nich uważa się za Bułgarów, choć są również tacy, którzy identyfikują się jako Turcy, a ostatnio nawet jako odrębna narodowość, podobnie jak Pomacy w greckiej części Rodopów (Bachvarov, 1997).

W latach 1992–2001 liczba etnicznych Bułgarów zmniejszyła się o 420 tys. Również zmniejszeniu o 55 tys. uległa liczba Turków, jednak jest to wynik emigracji, nie zaś ujemnego przyrostu naturalnego jak w przypadku Bułgarów.

Rys. 1a. Gęstość zaludnienia i udział ludności miejskiej w regionach i w kraju. Gęstość – mieszkańcy na km², ludność miejska w % do ludności regionu/kraju

Fig. 1a. Population density and proportion of urban population in regions and in the country. Density inhabitants per km², urban population in % of the population of region/country

Rys. 1b. Struktura wieku w r. 1998 w % w regionach i w kraju

Źródło: *Rocznik Statystyczny Bułgarii, r. 2000.*

Fig. 1b. Age structure in 1998 in % in regions and in the country

Source: *Statistical Yearbook of Bulgaria, 2000.*

Liczba Romów, która oficjalnie wynosi 370 tys. osób, jest co najmniej o 1/3 większa niż to wynika z danych spisu, znany jest bowiem fakt, że ponad połowa prawosławnych Romów (a stanowią oni ok. 60% wszystkich Romów w kraju) podaje się za Bułgarów. Od 1992–2001 r. liczba Romów wzrosła jako jedyna w kraju o ok. 60 tys.

Interesujący z punktu widzenia etniczno-demograficznego jest przypadek ludności (około 300 tys. osób) zamieszkałej w części historycznej Macedonii,

tw. Macedonii Pirińskiej, która wchodzi w skład obecnego terytorium Bułgarii. Przytłaczająca większość tej ludności określiła się jako bułgarska, tylko ok. 1 tys. podaje się za Macedończyków (w 1992 r. było ich 10 tys.). Problem w tym, że do II wojny światowej słowiańska ludność całej Macedonii miała tożsamość bułgarską, co potwierdzali obserwatorzy zagraniczni. Po II wojnie światowej zgodnie z zaleceniami Międzynarodówki Komunistycznej, w jugosłowiańskiej części Macedonii stworzono republikę związkową, i od tego momentu rozpoczął się proces budowy macedońskiej tożsamości narodowej. Projekt ten powiódł się jugosłowiańskiej Macedonii, zaś w części bułgarskiej Pirińskiej Macedonii nie udało się wyprzeć tożsamość bułgarskiej.

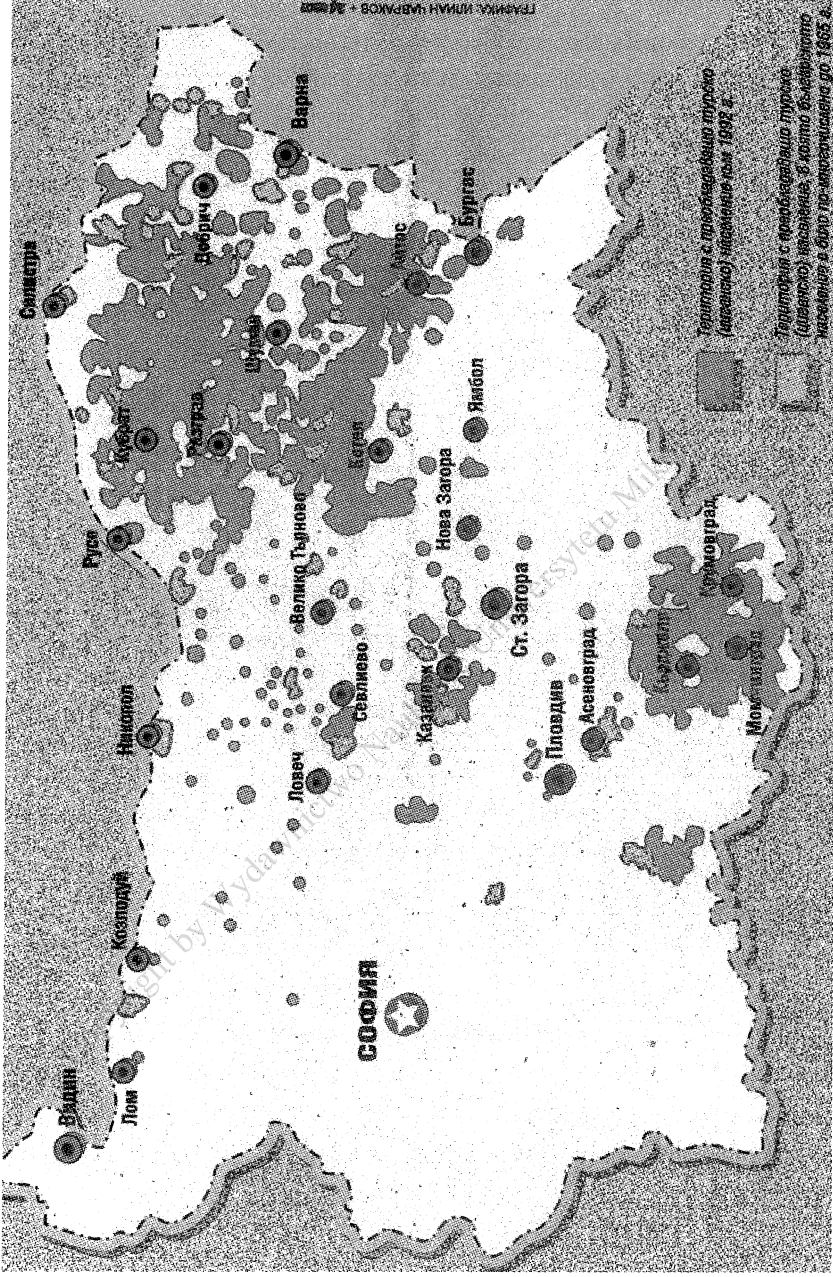
Turcy i Pomacy są przeważnie mieszkańcami wsi, zaś prawie połowa Cyganów mieszka na ubogich peryferiach miast, reszta – na terenach wiejskich, gdzie zwykle tworzy odrębne enklawy. Bułgarzy w przeważającej części, ok. 75%, stanowią ludność miejską i oznaczają się niekorzystną strukturą wiekową i niższymi wskaźnikami urodzeń. Wyniki marcowego spisu potwierdzają również wzrost liczby Muzułmanów z 13% (w r. 1992) do ponad 15% i spadek udziału prawosławnych z 87% do ok. 84% ludności.

MIGRACJE ZAGRANICZNE W BUŁGARII PO 1989 ROKU

Migracje zagraniczne Bułgarii, w przeciwieństwie do stabilnych od dłuższego czasu migracji wewnętrznych, cechuje znaczna intensywność zarówno po stronie imigracji, jak i emigracji. Powyżej przedstawiono dwa przykłady oddające charakter współczesnej emigracji: znaczny odpływ Turków na przełomie lat 80. i 90. oraz, nie tak gwałtowne, ale stałe, zjawisko wyjazdów z Bułgarii osób młodych, dobrze wykształconych.

Z kolei po stronie napływu swoiste novum stanowi wzrost atrakcyjności Bułgarii dla imigrantów z krajów Trzeciego Świata i z byłej Jugosławii. Ponadto notuje się zwiększenie reemigracji Turków pochodzenia bułgarskiego, którzy zachowali podwójne obywatelstwo (liczbę takich osób szacuje się na blisko 100 tys.). Zjawisko to wynika z faktu, że Bułgaria stała się dla nich atrakcyjna ze względu na możliwość nabycia ziemi, dokonywania inwestycji czy jako kraj gwarantujący dostęp do lepszego i tańszego wykształcenia, zwłaszcza dla dziewcząt. Bułgaria stanowi także swoistego rodzaju azyl dla osób uchylających się od rekrutacji do armii tureckiej. Nie można pominąć faktu, że od 10 kwietnia 2001 roku paszport bułgarski daje możliwość swobodnego wjazdu do większości krajów europejskich.

W 1999 roku Bułgaria stała się logistycznym zapleczem dla operacji NATO w Kosowie. Aktywnie wspierała Macedonię w rozwiązywaniu problemu uchodźców, choć sama, wbrew naciskom Zachodu, nie zgodziła się przyjąć uchodźców kosowskich na swoje terytorium. W rok później pojawiła się znaczna fala imi-

Rys. 2. Wzrost gmin z przewagą Turków etnicznych i Romów w okresie 1965–1992, autor Z. Ninow z inst. Geografii Bułg. Akad. Nauk
 Fig. 2. Expansion of the areas with Turkish and Romany majority during the years 1965–1992, author Z. Ninov from the Geogr. Inst. Of the Bulg. Academy of Sciences

grantów z republiki Macedonii (1000 osób w ciągu pierwszego półrocza 2000 roku), co stanowiło wynik napiętej sytuacji wewnętrznej w tym kraju. Należy jednak przypomnieć, że prawie 1/3 ludności Bułgarii ma swoje korzenie w greckiej lub postjugosłowiańskiej Macedonii, co obecnie wpływa na to, że związki pokrewieństwa na poziomie rodzin są masowe. Trzeba również dodać, że „bifurkacja” z ludnością słowiańską mieszkańców dzisiejszej Macedonii nastąpiła dopiero po II wojnie światowej.

Liczebność bułgarskiej diaspory na świecie jest trudna do oszacowania – można przyjąć, że tworzy ją około 1,1–1,2 mln osób (Bachvarov, Pantev, 1996). Połowa tej ludności przypada na kraje postradzieckie, takie jak Mołdawia, Ukraina czy Rosja. Z kolei w sąsiedzkich krajach bałkańskich z diaspory liczącej przed I wojną światową ponad 2 mln osób w wyniku asymilacji, wymiany ludności lub emigracji do krajów trzecich pozostały jedynie nieliczne grupy. Dodać należy, że Bułgaria aktywnie opowiada się za trwałością granic na Bałkanach i na świecie.

KONKLUZJE

Przemiany ludnościowe, obserwowane od dłuższego czasu w krajach europejskich, szczególnie mocno zaznaczają się w Bułgarii. Ustawiczny spadek udziału ludności słowiańsko-bułgarskiej w zaludnieniu kraju, zwłaszcza w regionach północno-wschodnim i rodopskim (rys. 2), stanowi swoistego rodzaju wyzwanie w umacnianiu słowiańsko-prawosławnej państwowości bułgarskiej. Pojawiają się opinie sygnalizujące, że na Bałkanach trwają próby z nową „bronią”, tym razem „demograficzną”, którą pewien dziennikarz ochrzcił „Bebe-lasznikow”. Wśród poszczególnych grup etnicznych wzrasta poczucie zagrożenia tożsamości narodowej i umacniają się obawy przed transformacją cywilizacyjno-kulturową. W okresie przemian postkomunistycznych Bułgaria stanowi stabilny element w tym „niespokojnym” regionie. Przyszłość pokaże, czy będzie można tu mówić o destabilizacji etniczno-demograficznej i cywilizacyjnej.

LITERATURA

- Bachvarov, M., Pantev, A. (1996) *The forgotten Bulgarians*, [in:] *The networks of diasporas* (ed. G. Prevelakis), KYKEM, Nicosia.
- Bachvarov, M. (1997) *The current ethnic panorama in Bulgaria*, *GeoJournal* 43.3., p. 215–224; Kluwer Academic Publishers, Dordrecht&Boston.
- Bachvarov, M. (2000) *Decay of services in the Bulgarian countryside during the post-communist transition*, [in:] *Abstracts of the conference „Contemporary role of the service sector”*, Łódź University, p. 74–80.
- Biuletyn z wynikami spisu ludności Bułgarii w marcu 2001, NSI Sofia.

Karakashev, H., Maleshkov, M., Bachvarov, M. (2000) *Demographic Decay – the case of Bulgaria*, Polish Population Review, No. 17, Warsaw, p. 23–29.
Rocznik Statystyczny R. Bułgarii, 2000, NSI, Sofia.
Wyniki spisu powszechnego, NSI Sofia 1992.

ETHNO-DEMOGRAPHIC SITUATION IN BULGARIA

SUMMARY

The paper presents a demographic and ethnic panorama of contemporary Bulgaria put against the background of the relevant processes in the Balkans. A reduction of the population with nearly a million during the last 10 years and anticipated another million until 2020 ranges Bulgaria among the scarcely populated countries in Europe with only 7 mln inhabitants on a territory of 111 000 square kilometers. The reduction is a result both of natural decrease (–5.1% in 2000) and more importantly due to continued emigration from the country (ethnic Turks in the 80s, Bulgarian yuppies in 90s). In the same time demographic ageing continues especially in the countryside and the discrepancies between the developed and underdeveloped areas are deepening.

Although still in economic crises, politically and ethnically Bulgaria is stable and regionally has an important role as a buffer against the proliferation of the tensions in the Balkans. The internal ethnic panorama is characterised however by steady increase of the non-Bulgarian groups, which now present large minorities or even majorities in many areas of The Rhodopes and North-East of the country. The Muslim population reaches 15% of the total and its share is growing (Turks, Muslim Gypsies and Pomacs – Muslim Bulgarians). This is perceived by the majority as a treat for the Slavic-Orthodox foundations of the Bulgarian state and may lead to future conflicts.

